

Dolle Mythes

Dolle Mythes

Een frisse factcheck van feminisme toen en nu

Linda Duits

AUP

Eerste druk: april 2017

Tweede druk: mei 2017

Foto auteur © Cora Hendriks

Ontwerp omslag: DPS Design & Prepress Studio

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 380 9

e-ISBN 978 90 4853 421 0 (pdf)

e-ISBN 978 90 4853 422 7 (ePub)

NUR 740 | 745

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© L. Duits / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

Dankwoord en leeswijzer	7
1. Inleiding	9
<i>Wachten op de nieuwe golf</i>	
Smaken	11
Uitbarstingen	15
De Derde Tsunami	23
2. Humorloos	27
<i>Acties in perspectief</i>	
Toen: De Versierde Kut	30
Ontwikkelingen: een waanzinnig gaaf land	41
Nu: blote borsten tegen seksisme	47
Conclusie	52
3. Zeurders	55
<i>Praatgroepen en bewustwording</i>	
Toen: leeghoofden	57
Ontwikkelingen: geen God-trucjes meer	64
Nu: alles is seksisme	72
Conclusie	77
4. Mannenhaters	81
<i>Verschildenken en de rol van mannen</i>	
Toen: Dolle Wilhelms	82
Ontwikkelingen: mannenhaters komen van Venus, vrouwenonderdrukkers van Mars	88
Nu: zelfhulp bij lifestyle-issues	99
Conclusie	105

5. Lesbisch	107
<i>Seksualiteit op een spectrum</i>	
Toen: seks zonder neuken	108
Ontwikkelingen: in en uit je hokje	119
Nu: alle smaken in de soep	126
Conclusie	134
6. Wit	137
<i>Ruimte voor vrouwen van kleur</i>	
Toen: samen niet-wit	143
Ontwikkelingen: onderdrukkingen theoretiseren	150
Nu: kleurloos	158
Solidariteit is voor witte vrouwen	158
Conclusie	162
7. Conclusie	165
<i>Valkuilen vermijden</i>	
Gebruikte literatuur	171
Namenregister	177

Dankwoord en leeswijzer

Je wordt niet als feminist geboren, je wordt tot feminist gemaakt. Voor dat proces bedank ik allereerst de idolen uit mijn jeugd, van Pippi Langkous tot Prince. Als jonge student politicologie was het mijn toenmalig studiemaatje Lennert van Mens die me overhaalde Inleiding Vrouwenstudies te gaan volgen. “Je kunt geen hoogopgeleide vrouw zijn zonder iets van vrouwenstudies te weten”, betoogde hij. Ik vond het vak afschuwelijk, maar er was toch een zaadje geplant. Voor de vervolgfase bedank ik Liesbet van Zoonen, die me uit het postfeminisme trok door me kalm de lessen te laten leren die ik nodig had. Judith Butlers *Gender Trouble* was voor mij het definitieve keerpunt.

De leden van de redactieraad van het *Tijdschrift voor Genderstudies* hebben mij vol zelfspot voorzien van een waslijst karikaturen van de Tweede Golf. Dank daarvoor, en dank dat jullie zo leuk zijn.

Dit boek was er nooit gekomen zonder de geweldige collega's van het Amsterdam Research Centre for Gender and Sexuality, van wie ik ongelooflijk veel heb mogen leren. Diepe dank gaat specifiek uit naar de docenten die de cursus Introduction to Gender & Sexuality Studies hebben opgezet. Zo kwam ik in aanraking met klassieke teksten en een overzicht van het vakgebied dat ik zelf nooit bij elkaar had kunnen rapen. In het bijzonder wil ik Marie-Louise Janssen en Liza Mügge noemen. Eveneens dank ik graag alle studenten die ik dit vak heb mogen doceren. Een speciale vermelding is daarbij voor Thom Aalmoes, die mij in een paper wees op The Red Pill.

Hartelijk dank aan de feministen die ik mocht interviewen voor dit boek: Donya Alinejad, Hadjar Benmiloud, Anousha Nzume, Dylan van Rijsbergen en Petra de Vries. Dylan en Petra krijgen dubbele dank, want zij waren ook bereid een deel van het manuscript te lezen. Ook mijn andere meelezers bedank ik daarvoor: Stella Bergsma, Gert Hekma en Gloria Wekker. Jullie constructieve commentaar heeft me zeer geholpen en me

behoedt voor fouten. Erkentelijkheid ben ik in het bijzonder verschuldigd aan Inge van der Bijl van Amsterdam University Press, wier engelengeduld bezongen zou moeten worden in grootse poëzie in plaats van in dit prozaïsch voorwoord.

Mijn *awesome* vrienden zijn een bron van onvoorwaardelijke steun en roldoorbrekende inspiratie. Dank Zahra Boufadiss, Vincent Crone, Jaap Kooijman, Paul Ruisch, Jeroen Stres en alle anderen die mijn leven opluisteren met hun aanwezigheid. Mijn lieve verkering Lieven Heeremans bedank ik voor 'het' snappen en het de beste zijn.

Het is onmogelijk om bij een nieuwe golf nieuwe mythen te voorkomen. Ook dit boek is een constructie van een verleden, gekleurd door mijn eigen bril. Als feminist geloof ik niet in objectiviteit, maar probeer ik recht te doen aan verschillende perspectieven. Ik zal daar zeker niet volledig in zijn geslaagd. Er zijn mensen die ik in dit boek vergeten ben te noemen, ook al zijn ze wel belangrijk. Er zijn onderwerpen die ik niet heb behandeld, ook al doen ze er wel toe – zo gaat het nauwelijks over kind en carrière. Het boek weerspiegelt dan ook mijn interesses en ervaringen. Graag ga ik in gesprek over onjuistheden, omissies of onvolkomenheden.

Tot slot een korte leeswijzer. Elk hoofdstuk, met uitzondering van de inleiding en de conclusie, bestaat uit drie delen: ik bespreek steeds het verleden (toen), achtergronden bij het thema uit de wetenschap (ontwikkelingen) en het heden (nu). De volgorde van de hoofdstukken is niet willekeurig. Samen bieden de delen over het verleden een chronologisch overzicht van de Tweede Golf. Hoofdstuk 2 en 3 gaan over de ontstaansperiode, waarbij er aandacht is voor respectievelijk het actieaspect en de nadruk op bewustwording. Hoofdstuk 4 en 5 gaan over uitsluiting en radicalisering in de jaren '70. Hoofdstuk 6 gaat over ontwikkelingen in de jaren '80 en de pijnlijke erfenis die de Tweede Golf achterliet. Tezamen vormen ze een frisse factcheck van feminisme voor iedereen die het vuur weer wil aansteken.

1. Inleiding

Wachten op de nieuwe golf

Zeg ‘Tweede Golf’ en je krijgt een rijtje clichés over soepkippen, trutten en haaibaaien. Ze droegen altijd tuinbroeken, maar nooit bh’s of make-up. Ze waren verongelijkt, of echt boos. Ze deden aan kringgesprekken en praatgroepen, en aan activistische spelling. Eenzijdig, onredelijk en vooral hysterisch. Het waren zorgweigeraars, van die types die principieel geen koffie voor anderen inschonken tijdens een vergadering, want dat was geëmancipeerd. Het waren dogmatische drammers, of op z’n Duits: *Prinzipienreiter*. Manwijven met spierballen, kenauw met okselhaar. Het is dat de term ‘transgender’ toen nog niet bestond, anders waren ze dat zeker ook geweest. Mijn favoriet in het rijtje is blauwkous. Ik moest dat even opzoeken: het is een geleerde vrouw of een vrouw die als geleerd wil gelden. Blijkbaar was het toen echt lullig om een vrouw slim te noemen.

Die karikaturen van toen horen we nog vaak. Ze zijn hartstikke handig als je wilt afrekenen met Het Feminisme. Veel mensen willen dat, van oude mannen die het maar niks vinden tot jonge vrouwen die het maar niks vinden. Vooral die laatste groep is gewild in de media. Niets maakt de opiniechef van een krant blijer dan een jonge bloem die het wiel opnieuw wil uitvinden. Dat gaat het beste door het oude wiel tot een zeurderige zeikdoos te verklaren. Zolang ik een beetje kan lezen, verschijnen er al columns, opiniestukken en pamfletten waarin steeds hetzelfde karikaturale feminisme bij het vuil wordt gezet. Dergelijke afrekeningen gaan telkens gepaard met woorden als ‘uitsterven’, ‘doorgeschoten’ en ‘overbodig’. Eindelijk bevrijd, en dat iedere maand opnieuw.

Nu moet ik eerlijk bekennen dat ook ik als jonge bloem weinig ophad met Het Feminisme. Ik ben dan ook een typisch kind van de Tweede Golf. Geboren in 1976, opgegroeid met alle geneugten

die niet golden voor mijn moeder en *empowered* door eerst Madonna en later Kim Gordon. Het Feminisme stond voor mij voor Cisca Dresselhuys en zeg nou zelf, dat is niet echt een vriendelijk visitekaartje. Dresselhuys belichaamt bijna al bovenstaande clichés; in mijn selectieve ogen stond ze voor allemaal.

Tegenwoordig weten studenten niet meer wie Cisca Dresselhuys is. Ik vroeg het laatst aan de ongeveer tachtig deelnemers van mijn vak Introduction to Gender & Sexuality Studies. Niemand zei wat, totdat schoorvoetend achter in de zaal een meisje haar vinger opstak. De voormalig hoofdredacteur van *Opzij*, legde ze uit. Zij moest het wel weten: haar moeder schreef jarenlang voor het blad.

In die anekdote zitten een paar interessante elementen die ik eruit wil lichten. Ten eerste die tachtig studenten. Elk jaar groeit aan de Universiteit van Amsterdam het aantal geïnteresseerden in dit keuzevak: in 2014 waren er twee werkgroepen, in 2015 waren dat er drie en in 2016 moesten we vier groepen accommoderen. De belangstelling voor genderstudies neemt dus toe.

Een tweede relevant punt is de generatiekloof. Studenten van nu begrijpen de aversie van mijn leeftijdscohort niet zo goed. Als ik uitleg hoe wij tegen feminisme aankeken, knippen ze met hun ogen. Jarenlang was feminisme voor jonge vrouwen een vies woord ('het F-woord'). Jarenlang zeiden jonge vrouwen 'Ik ben geen feminist maar...' om vervolgens uit te leggen dat ze hartstikke voor gelijke rechten waren. Die vieze bijmaak hebben mijn studenten helemaal niet. Het is voor hen vanzelfsprekend feminist te zijn en zich ook zo te noemen. Die ontwikkeling is niet aan de media voorbijgegaan en er verschijnen allerlei speculaties over een mogelijk derde of zelfs vierde golf.

Desalniettemin heersen de clichébeelden van Tweede Golf-feministen even sterk onder deze groep als onder mijn groep. Ze zijn hardnekkig en worden dankzij constante circulatie stevig in stand gehouden. Allerlei mythen over Het Feminisme blijven zo voortbestaan. Dat is, om het beestje bij de naam te noemen,

ronduit irritant. Niet alleen omdat het achterlijk is om het wiel opnieuw uit te willen vinden, maar ook omdat schatplichtigheid aan de voorvechters uit de Tweede Golf gepast is. Bovendien heeft het denken over gender al die jaren niet stilgestaan.

Een karikatuur bestaat om te bespotten en een karikatuur heeft geen geschiedenis. Dit boek is bedoeld als bescheiden interventie. Ik wil vijf verwijten onderzoeken en mogelijke mythes ontkrachten, opdat we recht doen aan wat er daadwerkelijk gebeurde in de Tweede Golf en opdat we leren van de lessen uit het verleden. In het clichébeeld van de Tweede Golf wordt gesteld dat het ging om humorloze, zeurende mannenhaters; die lesbisch (of seksloos) en wit waren. Die vijf verwijten komen terug in vijf hoofdstukken, waarbij ik steeds laat zien wat de praktijken toen waren, hoe het denken zich heeft ontwikkeld en wat er nu gebeurt. Het is, zo je wilt, een frisse factcheck van feminisme. Voordat ik daaraan kan beginnen, moet nog één ding uit de weg. Wat is feminisme eigenlijk? Het antwoord daarop is tweëerlei: feminisme kent verschillende smaken en feminisme komt in golven.

Smaken

Cisca Dresselhuys stond voor mij niet alleen voor alle clichés over feminisme, ze belichaamde ook de feministische politie. Bijna letterlijk. Als hoofdredacteur van *Opzij* legde ze elke maand een bekende Nederlander langs de feministische meetlat. In de gelijknamige rubriek nam ze een man de maat. Vrijwel niemand werd goed genoeg bevonden – althans, in mijn herinnering. Dresselhuys wist indertijd blijkbaar precies wat Het Feminisme was, ook al was ze niet transparant over de maten waarmee haar lat mat. Ze had zelfs *Opzij* tot hoofdkwartier van de stroming verklaart. Pas jaren later kwam ik erachter dat veel lezeressen daar helemaal niet blij mee waren. Ze lazen *Opzij* vanuit plichtsgevoel. Als ik dat eerder had geweten, had ik wellicht ook eerder sympathie voor feminisme gekregen.

Er schuilt een groot probleem in dat idee van feministische politiek, vooral omdat Het Feminisme helemaal niet bestaat. Er is geen sprake van één beweging, één groep met gedeelde overtuigingen. Er is geen centraal gezag, geen Opperfeminist die de koers uitzet. Er is ook geen centraal dogma, al zijn er wel sleutelteksten waarop wordt voortgebouwd. Ik geef graag Dresselhuys de schuld van deze onjuiste beeldvorming, maar ook in landen waar zij geen hoofdredacteur was, bestaat deze misvatting. Het samenraapsel van karikaturen en generalisaties suggereert samenhang en harmonie, terwijl er in werkelijkheid maar een paar thema's zijn waarover feministen het onderling eens zijn. Zij zijn verdeeld over verschillende clubjes met soms tegengestelde overtuigingen, die door de tijd heen leren van fouten uit het verleden.

Een heel minimale definitie van feminisme zou kunnen zijn 'de bereidheid iets te doen aan ongelijkheid tussen man en vrouw'. Die definitie volstaat echter niet, want ook over dit basale uitgangspunt bestaat onenigheid. Zo is er een stroming die vindt dat de binaire tegenstelling tussen man en vrouw (je bent of het één of het ander) een fabeltje is. Omdat deze queer feministen af willen van de hele categorie 'vrouw', zijn er andere feministen die deze smaak schadelijk vinden voor de strijd. De enorme diversiteit maakt het onmogelijk om te spreken van Het Feminisme. Je kunt wel zeggen 'persoon X, feminist, vindt dit', maar niet 'het feminisme vindt dit'. Namen en rugnummers dus – wat ook meteen zou betekenen dat we van die eerder genoemde afrekeningen af zijn.

Mijn *Glossary of feminist theory*, een onmisbaar vakwoordenboek, noemt onder het lemma feminisme acht stromingen, die zeer divers zijn terwijl ze op sommige punten overlappen. Met **liberaal feminisme** stoot je vrijwel niemand voor het hoofd. Zij strijden voor gelijke rechten, bijvoorbeeld op het gebied van werk en inkomen. In Nederland was de Man Vrouw Maatschappij, mede-opgericht door Hedy d'Ancona, hier een voorbeeld van. Beyoncé zou ik ook bij deze stroming onderbrengen. Zij zette in 2014 haar eerste feministische stapjes met een essay in *The Shriver Report*, waarin ze stelde:

We need to stop buying into the myth about gender equality. It isn't a reality yet. Today, women make up half of the U.S. workforce, but the average working woman earns only 77 percent of what the average working man makes. But unless women and men both say this is unacceptable, things will not change. Men have to demand that their wives, daughters, mothers, and sisters earn more—commensurate with their qualifications and not their gender. Equality will be achieved when men and women are granted equal pay and equal respect (z.p).

Tenzij je een uitgesproken seksist bent, is het moeilijk om het hier niet mee eens te zijn.

Dat is heel anders met **radicaalfeminisme**. Deze stroming behelst een uitgebreide kritiek op 'het patriarchaat' en wil alle manieren waarop mannen vrouwen onderdrukken, blootleggen. Aan de radicaalfeministen hebben we Blijf-van-mijn-lijfhuizen te danken, net als betere wetgeving tegen verkrachting. We gaan de radicaalfeministen nog vaak terugzien in dit boek, niet in de laatste plaats vanwege hun denkbepelden over prostitutie en pornografie (daar zijn ze heel erg tegen).

Cultureel feminisme is een factie van het radicaalfeminisme. Hoewel de benaming iets anders suggereert, gaat het cultureel feministen vaak om biologie. Dit is een feminisme van verschil: de verschillen tussen man en vrouw worden aangezet, waarbij gesteld wordt dat vrouwen beter zijn – bijvoorbeeld omdat zij het moederschap kennen. Culturele feministen benadrukken de ondeugden van mannen. Zulke feministen zijn dun gezaaid. Het bekendste voorbeeld is de Belgische filosoof en psychoanalytica Luce Irigaray.

Hier weer aan verwant, maar toch net anders is **lesbisch feminisme**. Lesbisch slaat dan niet zozeer op seksueel verlangen naar dezelfde, maar op een fundamentele kritiek op heteronormativiteit: de impliciete norm dat alles en iedereen hetero is. Het boegbeeld van deze smaak is de Amerikaanse publicist Adrienne Rich. Zij benadrukt trouwens expliciet dat lesbisch feminisme niet gaat over mannenhaat, maar een reactie is op

de vrouwenhaat in de maatschappij. Deze benadering zorgde ervoor dat veel vrouwen in de Tweede Golf 'politiek lesbisch' werden, wat natuurlijk vaak helemaal niet werkte. Daarover meer in hoofdstuk 5.

Een andere uitwerking van het radicaalfeminisme is **marxistisch feminisme**. Centraal in deze vertakking staat de vraag of seksescheiding en de daarmee gepaard gaande onderdrukking het gevolg is van het kapitalisme, of dat we hier te maken hebben met twee op zichzelf staande onderdrukkingsmechanismen. Marxistisch feminisme is vooral een intellectuele stroming. Een belangrijke erfenis is kritiek op het huwelijk, waarin eigendom wordt doorgegeven. Onder de bezetters van het Maagdenhuis in 2015 spotte ik een aantal marxistisch feministen, die vinden dat feminisme altijd gepaard hoort te gaan met antikapitalistische kritiek.

Deze stroming is overigens niet te verwarren met **materiaлистisch feminisme**, een paraplueterm die vooral verwijst naar een intellectuele benadering. De verschillen tussen de seksen leiden tot specifieke, materiële werkelijkheden. De naam die erbij hoort, is die van de Franse filosoof Monique Wittig.

Marxisme is natuurlijk heel iets anders dan socialisme, en **socialistisch feminisme** is dus een eigen stroming. Deze smaak is politieker dan de voorgaande, en ook meer pragmatisch. In het kort komt het neer op het streven naar een socialistische maatschappij waarin gelijkheid tussen de seksen bestaat. Deze feministen zien zichzelf als meer insluitend dan marxistisch feministen. In de Tweede Golf bestonden er verschillende *fem-soc*-groepen, die bijvoorbeeld studiedagen organiseerden. Anja Meulenbelt wordt, op Wikipedia weliswaar, genoemd als voorbeeld van een socialistisch feminist (bij navraag kon ze hiermee instemmen). Een hedendaags voorbeeld is Dylan van Rijsbergen, die we in hoofdstuk 4 terugzien.

Tot slot in dit rijtje is er **zwart feminisme**, dat alle bovenstaande stromingen kritiseert omdat ze te veel zouden redeneren vanuit een witte positie. De wortels gaan terug tot halverwege de negentiende eeuw, toen Sojourner Truth op een conventie voor

vrouwenrechten in Ohio een toespraak hield waarin zij steeds de vraag “*Ain’t I a woman?*” herhaalde. Truth was een zwarte vrouw, in slavernij geboren en wees op de verschillen in behandeling tussen witte en zwarte vrouwen. Haar aanklacht blijft tot op de dag van vandaag relevant. Zwart feminisme is eigenlijk een verzamelterm voor verschillende benaderingen die met elkaar gemeen hebben dat ze aandacht vragen voor de kruisverbanden tussen racisme en seksisme. In hoofdstuk 6 ga ik uitgebreid in op de lessen van zwarte feministen. Denk trouwens niet dat dit een geïmporteerd modedingetje uit Amerika is. In Nederland klinken hun stemmen vanaf de jaren ’80, maar zij worden slecht gehoord.

Deze opsomming van acht uiteenlopende stromingen is redelijk arbitrair: het zijn de stromingen die mijn *Glossary* noemt, maar er zijn natuurlijk nog veel meer labels. Deze stromingen zijn ook wat gedateerd: ze gaan vooral over de Tweede Golf. Die is echter het startpunt van dit boek, dus dat komt mooi uit. Tegenwoordig hebben we bijvoorbeeld ook moslimfeminisme, power feminisme en het net al genoemde queer feminisme. Kortom, feministen vormen niet één volk, maar een tombola vol culturen, verenigingen en groepen – in de woorden van *De Hokjesman*, ‘s Neerlands specialist in het verbeelden van heterogeniteit. Het is onmogelijk die allemaal te ontleden en te doorgronden, al worden ze door smalende tegenstanders van verandering onnozel op één hoop gegooid.

Uitbarstingen

De oorsprong van het woord feminist wordt gelegd bij de Franse utopische filosoof Charles Fourier. Hij was buitengewoon begaan met sociale ongelijkheid en zag in dat vrouwen door de geschiedenis heen onevenredig onderdrukt zijn. Al in 1808 formuleerde hij ferme kritieken op het huwelijk. Hij beschreef hoe vreselijk het voor meisjes moest zijn om te weten dat ze zelf een sponsor/koper moesten aantrekken: de toekomstige echtgenoot, waarna een leven als lijfeigene volgde. Het huwelijk als een vorm van

slavernij dus, iets waar Dolle Mina ruim anderhalve eeuw later nog mee kon choqueren.

Eerste Golf: mee willen doen

Het is waarschijnlijk dat er op alle momenten in de geschiedenis feministen zijn geweest, maar dat deden ze niet altijd massaal en niet altijd georganiseerd. Dat gebeurde wel in wat later de Eerste Feministische Golf werd genoemd. Vrouwen in westerse landen mobiliseerden zich vanaf ongeveer 1840 rond kwesties als onderwijs, werk en gelijke rechten. Het was een lange, moeizame strijd die pas in de jaren twintig beslecht werd. Dat decennium wordt dan ook gezien als het eindpunt van de Eerste Golf.

Dé voorvechter van vrouwenrechten in en daarmee boegbeeld van de Eerste Golf in Nederland is natuurlijk Aletta Jacobs. Ze was de eerste vrouw die universitair onderwijs volgde, de eerste die arts werd en de eerste die promoveerde. Ze verleende gratis consulten aan arme Jordanezen, maakte zich sterk voor voorbehoedsmiddelen en streed voor zitgelegenheid voor winkeljuffrouwen die vijftien uur per dag moesten staan. Jacobs wilde ook de eerste vrouw in de politiek zijn, maar haar aanmelding werd geweigerd. De heren politici waren alleen vergeten in de Grondwet op te nemen dat vrouwen niet mochten meedoen. Pardoes kwam er daarom in 1887 een grondwetswijziging, waarin expliciet stond dat alleen mannelijke ingezetenen mogen stemmen en gekozen mogen worden.

Ons aller Aletta liet dat natuurlijk niet op zich zitten. Samen met Wilhelmina Drucker en Annette Versluys-Poelman richtte ze de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht op. Waar in Groot-Brittannië geweld niet geschuwd werd, bedienden de Nederlandse suffragettes zich van propaganda en manifestaties. Uiteindelijk waren ze succesvol en werd het kiesrecht in fasen aangepast. Dat levert een mooie quizvraag op (waar ik zelf een keer de mist mee inging): wanneer mochten vrouwen in Nederland stemmen? Het juiste antwoord is niet 1917, toen vrouwen passief kiesrecht kregen. Ook niet 1919, toen ze actief kiesrecht kregen. Correct

is 1922, toen ze voor de Tweede Kamerverkiezingen werden opgeroepen. In België duurde het trouwens tot 1948.

Terwijl iedereen nu die Eerste Golf hartstikke goed en terecht vond, was dat toen natuurlijk niet zo. De suffragettes werden net zo hard bespot als de Tweede Golvers waarmee ik dit hoofdstuk begon. Google 'anti suffragette cartoons' en je vindt grappen waar menig internetscribent zich niet voor zou schamen. Ze werden weggezet als lelijke, grove vrouwen die man en gezin verwaarloosden. Gek genoeg heersten die negatieve beelden ook onder de Tweede Golvers. Anja Meulenbelt biechtte in haar recente boek *Het verschil* op dat zij de Eerste Golvers 'humorloze ethische strenges tantes' vond. Dat weerhield haar er gelukkig niet van boegbeeld te worden van de Tweede Golf.

Tweede Golf: breek de kettingen

Aan het einde van de Eerste Golf hadden vrouwen in verschillende westerse landen dus toegang tot hoger onderwijs verkregen en mochten ze stemmen. De beweging had haar politieke doelen bereikt, feminisme was niet meer nodig! Er volgde een economische crisis en een wereldoorlog. Daarna kwamen de jaren '50. In Amerika ontstonden de *suburbs*. Stel je het leven daar eens voor. In advertenties uit die tijd zie je gelukkige vrouwen: stralend in het huishouden en het moederschap. Allerlei nieuwe toepassingen zoals de wasmachine en elektrische mixer maakten hun leven nóg comfortabeler. Waar zouden zij in hemelsnaam ontevreden over kunnen zijn?

Het antwoord: ze waren *bored out of their minds*. Waar het huishouden vroeger veel werk was (wassen zonder machine is echt een langdurige klus), hadden ze nu nauwelijks iets te doen. Waar in de oorlog vrouwen opgeroepen waren te gaan werken (als verpleegkundige, maar ook als fabrieksarbeider om de plekken te vullen van de mannen die in Europa of Azië vochten), was het nu de bedoeling dat je ging genieten van je prachtige huis. Dit waren vrouwen die gestudeerd hadden, maar die niks met hun kennis mochten doen.

Deze huismoeders die niks te klagen hadden, deden dat toch. Die klachten waren vaag: gevoelens van leegte, moeheid, depressie. De vrouwenbladen stonden er vol mee: *Housewives' fatigue* werd het wel genoemd. Een 40-jarige journalist merkte het op. Ze interviewde vervolgens oud-studiegenoten, sprak met sociologen en las boeken als *De tweede sekse* (1949). Haar naam was Betty Friedan en in 1963 publiceerde ze *The feminine mystique* (in het Nederlands verschenen als *Het misverstand vrouw*). Ze signaleerde 'het probleem dat geen naam heeft' en schreef:

If I am right, the problem that has no name stirring in the minds of so many American women today is not a matter of loss of femininity or too much education, or the demands of domesticity. It is far more important than anyone recognizes. It is the key to these other new and old problems which have been torturing women and their husbands and children, and puzzling their doctors and educators for years. It may well be the key to our future as a nation and a culture. We can no longer ignore that voice within women that says: "I want something more than my husband and my children and my home" (p. 22).

Het boek sloeg in als een bom. Het werd een bestseller en wordt nu algemeen gezien als de aftrap van de Tweede Feministische Golf. Deze vrouwen was een beter leven beloofd en ze kwamen in verzet omdat dat uitbleef. *The feminine mystique* leerde hun dat ze niet alleen waren, dat er meer voor hen in het verschiep lag.

De onrust leefde niet alleen in de Verenigde Staten. Ook in Groot-Brittannië en Frankrijk broeide het en spraken vrouwen hun onvrede uit. Nederland was wat slomer. In 1967 schreef Joke Kool-Smit het essay 'Het onbehagen bij de vrouw', dat uitkwam in *De Gids*. Net als Friedan schreef Smit vanuit het persoonlijke. Net als Friedan verwoordde zij onvrede dat haar meer was beloofd:

Afgezien van het formele – kiesrecht – wilden de feministen [uit de Eerste Golf, LD] drie dingen: dat de vrouw een vrij

mens zou worden, dat ze haar potenties zoveel mogelijk zou verwerkelijken en dat ze een volwaardig lid zou worden van de maatschappij. Op geen van deze drie gebieden is het ideaal van de feministen bereikt, op geen van deze drie gebieden ook zijn vrouwen zover gekomen als theoretisch mogelijk was geweest. (...) Wat de meerderheid van de vrouwen betreft zou men kunnen zeggen dat de emancipatie in het passieve stadium is blijven steken: de mogelijkheden zijn binnen de horizon gekomen, maar daar is het dan ook bij gebleven: zij zijn net als vijftig jaar geleden huisvrouw en hebben geen verdere aspiraties (p. 267).

Waar de eerste collectieve uitbarsting van onvrede met name bekendstaat als de strijd voor het kiesrecht, draaide de Tweede Golf vooral om het uitzoeken wat het betekent om vrouw te zijn. Er kwam aandacht voor de ongelijkheid van vrouwen op allerlei terreinen. Het persoonlijke werd politiek gemaakt: zaken die zich in de privésfeer afspeelden, moesten wel degelijk onderwerp zijn van politieke interventie. Dat ging bijvoorbeeld over huiselijk geweld en de ongelijke verdeling van zorgtaken. Zulke problemen kon je niet in je eentje achter de voordeur oplossen, maar vereisten collectieve actie. De uitdrukking 'het persoonlijke is politiek' werd de slogan van de Tweede Golf en is nog steeds een krachtig statement.

In Nederland behaalde de vrouwenbeweging vooral veel kleine, procedurele successen. Organisaties werden zwaar gesubsidieerd, waardoor wij een hoog aantal beroepsfeministen hadden. Paradoxaal genoeg doen we het op Europees niveau best belabberd als het aankomt op seksegelijkheid. Nederlandse vrouwen werken wel, maar doen dat vooral parttime. Kinderopvang is nog steeds slecht geregeld in Nederland: het is duur en er zijn lange wachttijden.

De grote successen werden vooral behaald op het gebied van huiselijk geweld en abortus, maar zelfs daar werden niet alle eisen ingewilligd. Bepaalde vormen van abortus zijn nog steeds strafbaar (bijvoorbeeld abortus na de 24ste week) en

het recht op abortus is niet vanzelfsprekend. Zo verspreidt de streng-christelijke organisatie Schreeuw om leven met enige regelmaat plastic poppetjes op ware grootte van een foetus van tien weken, in brievenbussen en op pleinen. Dat kan je een kleine groep fundamentalistische weirdo's vinden, maar ze hebben wel de steun van de ChristenUnie en de SGP, die officieel met hen meebidden voor het afschaffen van abortus.

Hoewel de geleerden het redelijk eens zijn over de start van de Tweede Golf, is er grote onenigheid over het einde. Veel auteurs wijzen naar de late jaren '80, toen de massaliteit van het protest afnam. Anderen vragen zich af of de Golf wel geluwd is, omdat veel van de doelen dus niet (geheel) bereikt zijn en er hier nog steeds voor gevochten wordt. Sommige commentatoren zijn van mening dat er in de jaren '90 al een Derde Golf is ingezet, andere vinden dat dat pas in de jaren '00 was, weer andere zeggen dat de Derde Golf ook al afgelopen is en we nu te maken hebben met een Vierde Feministische Golf.

Bridget Jones en Backlash

Of de Tweede Golf nou klaar was of niet, in de jaren '90 verklaarde de nieuwe generatie – daarin gretig gevoed door de media – Het Feminisme dood. De verhouding tussen pers en vrouwenbeweging was altijd al wankel. Communicatiewetenschapper Liesbet van Zoonen schreef haar proefschrift over de berichtgeving over de Tweede Golf tussen 1968 en 1973. Zij stelt dat er drie variaties waren op het imago van de vrouwenbeweging. In de gunstigste wordt het gebracht alsof de vrouwenbeweging bestaat uit een deel dat een legitieme strijd voert, namelijk emancipatie, en een deel dat te ver gaat: feminisme. Een tweede variatie is dat de vrouwenbeweging zich in zijn geheel richt tegen mannen. Tot slot is er het idee dat vrouwen die aan deze beweging deelnemen, geen gewone vrouwen zijn, of soms ook geen echte vrouwen. Van Zoonen noemt deze variaties 'fundamenten van het imago' en stelt dat deze ook voor de periode daarna golden – haar proefschrift is uit 1991.

Ze klinken mij zo bekend in de oren, omdat dit het beeld is waarmee ik opgroeide. In de jaren '90 culmineerde dat imago in een sterke terugslag tegen feminisme. De emancipatie – het legitieme deel van het protest – was voltooid en nu moest het uit zijn. Feminisme was niet meer nodig. Het ging goed met iedereen, de Spice Girls gaven alle meisjes *girl power* en de kleine verschillen die er nog waren, waren óf een kwestie van tijd, óf een kwestie van onveranderlijke biologie. Vrouwen verzuchtten dat ze eindelijk weer op hakken mochten lopen en populaire cultuur stond bol van de *kick-ass* vrouwelijke helden, van de *Powerpuff Girls* via supermodellen/zakenvrouwen Naomi Campbell en Cindy Crawford tot *Buffy the Vampire Slayer*. Keuze werd gevierd, er werd met (sexy) beelden gespeeld en er werd vooral genoten.

Dit was de tijd van **postfeminisme**, waarbij 'post' verwijst naar 'na': de periode na het feminisme dus. Het lijkt wel of iedereen onder deze term iets anders verstaat. De journalistiek gebruikte het als buzzwoord om er de Tweede Golf mee bij het vuil te zetten. Feministische wetenschappers gebruiken het als term om er de jaren '90 mee te bekritisieren. Een voorbeeld hiervan is de Britse Angela McRobbie, beroemd vanwege haar baanbrekende onderzoek naar meisjescultuur. Ze schreef in 2007 een wetenschappelijk essay waarin ze uithaalt naar postfeminisme. McRobbie, zelf van 1951, begreep maar niet waarom jonge vrouwen feminisme afwezen. Ze stelt dat die generatie allerlei nieuwe vrijheden had, maar daarvoor een prijs betaalde: ze mogen geen kritiek leveren. In McRobbies betoog klinkt op het eerste oor een 'waarom ben jij niet meer zoals ik?'-verdriet door. Toch is haar argument iets complexer.

McRobbie legt postfeminisme uit aan de hand van Bridget Jones, die van het fictieve dagboek en de gelijknamige romcoms. Bridget is een zelfstandige vrouw in de grote stad. Ze heeft een baan en woont alleen, zonder schaamte of gevaar. Ze is de vrouwenbeweging wel erkentelijk, maar die vrouwenbeweging is iets uit het verleden en heeft geen relevantie voor haar. "*Feminism is invoked in order that it is relegated to the past*", schrijft McRobbie (p.262): het was reuze belangrijk, maar het behoort toe aan het verleden.

Haar situatie lijkt ideaal, maar Bridget heeft allerlei nieuwe zorgen: de angst voor eenzaamheid, het stigma op single zijn en de vrees geen vader voor haar kinderen te vinden. Bridget is bovendien een *self-monitoring subject*: ze houdt de hele dag van alles over zichzelf bij, van het aantal calorieën dat ze eet tot het aantal glazen alcohol dat ze drinkt. Constant werkt ze aan haar ik, alsof het een project is. Als ze ergens in faalt, dan ligt dat aan haar en niet aan bredere onderdrukingsmechanismen of aan sociale instituties.

Er zijn geen feministen die zich postfeminist noemen (althans, ik heb er nog nooit een gespot), maar het is een label dat op cultuuruitingen wordt geplakt, dus op films, popsterren enzovoorts. Postfeminisme kent volgens mediawetenschapper Ros Gill een aantal terugkerende thema's. Zo is vrouwelijkheid in het postfeminisme verbonden met het lichaam. De kern van vrouwelijke identiteit is niet dat vrouwen kunnen zorgen, maar dat zij een sexy lichaam hebben. Daarnaast zagen we in populaire cultuur een verschuiving van seksuele objectificatie naar subjectificatie: Christina Aguilera is geen ding om naar te kijken, maar zingt zelf dat ze *dirty* wil doen. Individualisme, keuze en empowerment staan centraal; net als het consumeren van spullen. Daarbij kan alles en iedereen gemaakt worden, en zien we dus dat typische jaren '90-films als *Clueless* steevast makeover-scenès bevatten.

Postfeminisme is in deze visie van McRobbie een manier waarop de verdiensten van de Tweede Golf worden ondermijnd. De Amerikaanse journalist Susan Faludi benoemde dit fenomeen al eerder. In haar beroemde boek *Backlash: The Undeclared War Against American Women* uit 1991 betoogt ze dat er in de jaren '80 een antifeministische terugslag is ingezet. Dit was een "*pre-emptive strike that stops women long before they reach the finish line*" (p. xx). Onderdeel van de terugslag zijn de mythes waar dit boek over gaat, maar Faludi signaleert bredere maatschappelijke ontwikkelingen: bijvoorbeeld hoe het feministische ideaal van economische onafhankelijkheid omgebogen werd naar een ideaal van koopkracht, en hoe de feministische strijd voor zelfbepaling vervormd werd naar een individualistische zoektocht naar zelfverbetering.

Kortom, Bridget Jones leerde een generatie jonge vrouwen dat feminisme passé en uit de tijd was. Dat is een slim frame: feminisme was dus niet slecht an sich, het was alleen niet meer nodig. De reactie van feministen van de oude stempel daarop was het veroordelen van de cultuur van jonge meisjes. Dat hielp natuurlijk niet bij het betrekken van hen in de strijd.

Overigens waren er nog steeds jonge vrouwen die zich wél met het F-woord durfden te associëren. Zo was er Riot Grrrl, een jeugdcultuur die zich ontwikkelde aan het begin van de jaren '90 in de VS als onderdeel van de punkrock underground scene. Riot Grrrls staken hun woede niet onder stoelen of banken. In hun verzet schreven ze BITCH, RAPE, SLUT en WHORE op hun lichamen, want dat was volgens hen wat mannen toch al zagen. Ze maakten hun eigen tijdschriften, *zines*, die ze vol schreven met kritiek op het patriërchaat, heteronormativiteit en commerciële cultuur. Ze daagden meisjes uit om politiek actief te worden. En ze maakten muziek, snoeiharde schreeuwmuziek. Bikini Kill is hiervan wellicht het bekendste voorbeeld. Hun hitje 'Rebel girl' is een ode aan het meisje dat zich niet schikt naar de norm. Een heerlijk *anthem* voor pubers.

De Derde Tsunami

Eén jeugdcultuur maakt nog geen nieuwe feministische golf, hoe graag Tweede Golvers dat ook willen. Over Riot Grrrl is onevenredig veel geschreven door feministische wetenschappers, waarbij zij lovend betoogden dat er sprake was van een nieuwe impuls. De Spice Girls daarentegen konden alleen rekenen op kritiek. Het is onmogelijk om dit niet vanuit een generatieperspectief te bezien: Tweede Golvers, zowel binnen als buiten de muren van de universiteit, waren op zoek naar waardige erfenamen om het stokje aan door te geven.

Het is vrij logisch om te veronderstellen dat er na de Eerste en de Tweede Feministische Golf een volgende golf komt. Seksegelijkheid is immers nog niet bereikt. Maar de metafoor

impliceert niet per se een steeds herhalende beweging. Een golf kun je ook zien als een kronkelende, onvoorspelbare ontwikkeling. De Eerste en Tweede Golf waren uitbarstingen van collectief protest, geen afgebakende bewegingen die logisch uit elkaar voortvloeiden. Misschien zijn ze beter te bezien als tsunami's: vloedgolven veroorzaakt door ondergrondse schokken.

Veel thema's uit de Tweede Golf speelden al in de Eerste Golf. Zo zetten ook Eerste Golfers zich in tegen huiselijk geweld (in de vorm van het recht om gewelddadige echtgenoten te mogen verlaten), spraken zij zich uit tegen prostitutie en dachten ze na over het glazen plafond – al heette dat toen nog niet zo. De Tweede Golf bouwde dus voort op de Eerste Golf, maar er zat een lange periode van relatieve rust tussen. Daarnaast waren er wezenlijke verschillen in doelstellingen en organisatievormen tussen de Eerste en de Tweede Golf.

De Tweede Golf kwam voort uit een breed gedragen gevoel dat er een betere toekomst beloofd was. In de Eerste Golf waren er belangrijke doelen behaald, maar in de jaren '50 en '60 vroegen vrouwen (en mannen, zoals we straks zullen zien) zich af of dit alles was. Er was sprake van wat we in de sociale wetenschap 'relatieve deprivatie' noemen.

De potentie voor politieke opstand – en de twee feministische golven waren vormen van politieke opstand – ontstaat wanneer grote groepen mensen gefrustreerd raken omdat zij een verschil waarnemen tussen datgene waar zij menen recht op te hebben en datgene wat zij menen daadwerkelijk te kunnen verwerven. Zulke relatieve deprivatie doet zich bijvoorbeeld voor wanneer de verwachtingen toenemen terwijl de mogelijkheden gelijk blijven, zoals bij de Tweede Golf. Ook bij de Eerste Golf zou je kunnen stellen dat er sprake was van toegenomen verwachtingen over democratie in de negentiende eeuw, terwijl hervormingen voor vrouwen achterbleven.

In de twee decennia na de Tweede Golf was er absoluut geen sprake van relatieve deprivatie. Er werd eerder genoten van de verworvenheden. Breed gedragen protest was er dan ook niet. Ik hoor die gevoelens nu echter wel, onder een jongere generatie.

Zij zijn boos, omdat hun iets beters is beloofd. Meisjes zijn het veel beter gaan doen in het onderwijs, maar gelijkheid op de arbeidsmarkt is nog steeds ver te zoeken. Er is betere wetgeving gekomen om seksueel geweld en intimidatie te bestraffen, maar nog steeds hebben veel meisjes en vrouwen hiermee te maken. En waarom vinden we het nog steeds zo bijzonder als een man voor zijn kinderen zorgt? Waarom is er wel papadag, maar geen mamadag?

Woede over die relatieve deprivatie borrelt op allerlei plekken op, niet alleen in mijn collegezaal, maar ook op feministische websites als *Vileine* (vileine.com) en *Stellingdames* (stellingdames.nl). Er verschijnen feministische manifesten en onder de vlag van feminisme worden protesten georganiseerd. Er staat een groep op met een sterke *sense of entitlement*, het gevoel recht te hebben op meer, dat gekoppeld wordt aan een groeiend ongenoegen dat het allemaal zo lang duurt. Tegelijkertijd is er nauwelijks sprake van concrete eisen aan de politiek. Misschien is mijn signalering van een borrelend protest van een nieuwe generatie wel net zo zeer *wishful thinking* als de Tweede Golfers met mijn leeftijdsgenoten deden in de jaren '90.

Veel van de kwesties die nu worden aangekaart, speelden ook in de Tweede Golf. Dit boek is bedoeld om die continuïteiten te laten zien. Misschien betekent dat wel dat de Tweede Golf opnieuw opleeft, in plaats van dat er een Derde Golf is. Ik laat het aan schrijvers in 2050 om dat te bepalen.

Wegkijkprinsesjes

Niet iedereen zit te wachten op een nieuwe feministische golf. De argumenten van de tegenstanders klinken veels te bekend. Zo waren verscheidene mensen boos over de bundel *Vrouwen schrijven niet met hun tieten*, waarin jonge feministen (allemaal geboren na 1980) als Hanna Bervoets en Aafke Romeijn onder redactie van Wiegertje Postma een bijdrage leverden. Ze zouden drammerige prinsesjes zijn. In mei 2016 vatte Asha ten Broeke kritiek van een blogger op de bundel samen met de enkele zin

“feministen zijn heel erg kut”. Zolang dit het tegenargument is, weet je dat je de rede aan je zijde hebt.

Er zijn ook tegenstanders van hedendaags feminisme die er graag op wijzen dat zij natuurlijk niet tegen vrouwenemancipatie zijn – dat zou bespottelijk conservatief zijn! – maar dat Nederlandse feministen zich over onbenullige dingen druk maken en de werkelijke strijd uit de weg gaan. Wanneer iemand zich bijvoorbeeld uitspreekt tegen seksegesegegreerd speelgoed of het glazen plafond, wordt hij/zij verweten een ‘wegkijkfeminist’ te zijn. Mensen die deze term in de mond nemen, vinden dat westerse feministen zich uitsluitend bezig moeten houden met de onderdrukking van islamitische vrouwen, vrouwenbesnijdenis en dwanghuwelijken.

Nu ben ik nog nooit een feminist tegengekomen die zich uitsprak vóór gedwongen huwelijken en las ik nimmer een column of blogpost waarin genitale verminking vergoelikt werd. Deze manier van redeneren heet in mooi Engels *whataboutism*: een logicafaal, waarbij geprobeerd wordt iemand in diskrediet te brengen door erop te wijzen dat elders zaken ook slecht of zelfs slechter zijn, zonder op het argument van de spreker in te gaan. De kracht van deze tegenwerping is ongeveer net zo sterk als ‘feministen zijn heel erg kut’.

Wees dus gerust als je nu een jonge feminist bent en uitgescholden wordt voor aandachtshoer: je staat in een lange traditie. Bovendien, liever een wegekijk-/prinsesjesfeminist dan helemaal geen feminist.